

تأثیر عوامل بین‌المللی بر روابط اقتصادی ایران و روسیه**

الهه کولائی*^۱
پیمان کاویانی فر^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۶/۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۹/۲۸

DOI:10.22124/wp.2021.19833.2856

۶۳

چکیده

روابط ایران و روسیه در دهه‌های اخیر فراز و نشیب‌های بسیاری را تجربه کرده است و اکنون سطح روابط اقتصادی دو طرف با وجود نزدیکی جغرافیایی و زمینه‌های مناسب گسترش چشمگیر نیست. ریشه‌یابی علت‌های گسترش نیافتن روابط ایران و روسیه مسأله‌ای است که در چارچوب کاهش احتمالی تنش در روابط خارجی ایران اهمیت بسیار دارد. عوامل داخلی و خارجی متعددی بر روابط دو کشور تأثیرگذار هستند، ولی تمرکز نویسندگان مقاله بر دو عامل خارج از مرزهای ایران است. نخست تأثیر فضای تصمیم‌سازی روابط خارجی در روسیه و دوم تأثیر تحریم یا برچیده‌شدن آن بر روابط اقتصادی ایران و روسیه. پرسش بنیادین مقاله این است که تحول در موقعیت بین‌المللی ایران بر روابط اقتصادی ایران و روسیه چه تأثیری داشته است؟ نویسندگان تحول در روابط اقتصادی ایران و روسیه را از دو نگاه، نخست روسی- و در چارچوب روند تصمیم‌سازی روس‌ها- و دوم نگاه بین‌المللی تبیین کرده است. فرضیه مقاله این است که عوامل بین‌المللی به‌ویژه دوره‌های تحریم علیه ایران، تأثیر فوری و مستقیم بر روابط اقتصادی ایران و روسیه داشته است. روش این پژوهش کمی-کیفی است و از تحلیل آمارها، مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی برای پاسخ به پرسش اصلی استفاده شده است.

واژگان کلیدی: آمریکا، ایران، تجارت، تحریم، روسیه، سیاست خاورمیانه‌ای

۱. استاد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ایران.

* نویسنده مسئول: ekolaee@ut.ac.ir

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مطالعات منطقه‌ای دانشگاه تهران، ایران.

**این مقاله از نتایج یک طرح پژوهشی است که با حمایت مالی مرکز مطالعات اوراسیای مرکزی دانشگاه تهران اجرا شده است.

مقدمه

روابط ایران و روسیه فراز و نشیب‌های بسیاری را در طول تاریخ تجربه کرده است. از جمله رخداد‌های مهم در روابط دو کشور می‌توان به درگیری پترکیبر با سرزمین‌های ایران در قفقاز و حوزة خزر، شکست ارتش شاه ایران و جذب تدریجی تمام سرزمین‌های ایران در داغستان، آذربایجان و ارمنستان، حمله ایرانی‌ها در سال ۱۸۲۹ به هیئت روس و کشتن همه افراد از جمله سفیر در تهران، قرارداد روسیه و انگلستان برای تقسیم ایران در سال ۱۹۰۷، حمایت اتحاد شوروی از جدایی‌طلبان و حکومت خودمختار آذربایجان در دوران پهلوی، پیوستن محمدرضا پهلوی به پیمان ستو و سرانجام انقلاب اسلامی و اثر آن بر روابط دو کشور اشاره کرد. ایران در زمان حمله شوروی به افغانستان از مجاهدین طرفداری می‌کرد و میزبان آوارگان افغان بود. پس از سقوط اتحاد شوروی، مسکو نگران صدور انقلاب ایران به جمهوری آذربایجان و آسیای مرکزی بود که البته این اتفاق نیفتاد (Trenin and Malashenko, 2010). تحول در روابط دو کشور هم‌زمان با روی کار آمدن کندی در آمریکا و گسترش چشمگیر روابط تجاری تا سال ۱۳۴۴، استفاده ابزاری شوروی از احزاب چپ در ایران و روابط دو کشور پس انقلاب سال ۱۳۵۷ ایران نشان می‌دهد رابطه دو کشور از دیرباز با دامنه‌ای بسیار فراخ از فرازها و فرودها همراه بوده است (کولایی، ۱۳۹۰: ۷۹-۸۱).

با توجه به اهمیت تصمیم‌گیری در زمینه شیوه تعامل با قدرت‌های بزرگ و اولویت-دهی به اهداف و منافع ملی در چارچوب روابط متوازن با روسیه، چین، اروپای غربی و آمریکا، یکی از کارهایی که باید انجام گیرد، رفتارشناسی روسیه در تحولات بین‌المللی مربوط به ایران است. جمهوری اسلامی ایران قدرتی مهم در سطح منطقه است که موفقیت سیاست‌ها و تصمیم‌های راهبردی این کشور، به‌ویژه در حوزه روابط خارجی، شناخت اصول و رفتار دیگر بازیگران و داشتن برنامه در این حوزه است. در این مقاله تلاش شده نگاه روسیه به ایران و همچنین سطح روابط دو کشور در دوره‌های تحریمی و غیرتحریمی اخیر بررسی شود، تا شناخت مبتنی بر داده‌های تاریخی، تصویری روشن از رانه‌های تحول در روابط اقتصادی دو کشور به دست دهد.

این مقاله در سه بخش ساماندهی شده است. در بخش نخست، نگاه کرملین به مناطق مختلف جهان با بررسی دغدغه‌ها، انگاره‌ها و اولویت‌های ارائه‌شده در سندهای رسمی این کشور واکاوی شده است. در بخش دوم روابط اقتصادی روسیه با مناطق مختلف جهان و از جمله ایران بررسی شده و رابطه با شریکان تجاری، در چارچوب اولویت‌ها و انگاره‌های موجود در اسناد تبیین شده است. در بخش نهایی نیز تأثیر تحول در موقعیت بین‌المللی ایران بر روابط تجاری دو کشور برآورد شده است.

۱. پیشینه پژوهش

عوامل مؤثر بر روابط اقتصادی ایران و روسیه را می‌توان از نظر سطح متغیرها به سه سطح عوامل داخلی و سطح ملی، عوامل سطح منطقه و سرانجام تأثیر عوامل بین‌المللی بر روابط تقسیم‌بندی کرد. در پیشینه پژوهش نیز با همین تقسیم‌بندی یا ترکیبی از سطوح یادشده به بررسی روابط ایران و روسیه پرداخته شده است. در مقاله «رویکردی نظری به علت توسعه روابط ایران و روسیه از زمان اتحاد شوروی تاکنون» (دولت آبادی، ۱۳۹۳) نویسنده کوشیده است با نگاهی تاریخی در سطح ملی و داخلی به روابط ایران و روسیه به‌ویژه روابط اقتصادی و پیشران‌های تداوم دو طرف بپردازد. مقاله «فراز و فرود روابط ایران و روسیه ۲۰۱۶-۱۹۹۰» (کولایی و عابدی، ۱۳۹۶) با تأکید بر عوامل سطح ملی به تعامل‌های تاریخی دو کشور ایران و روسیه پرداخته و مسیر روابط دو طرف را از قرن نوزدهم تا روزگار معاصر بررسی کرده است. مقاله «روابط تجاری ایران و روسیه؛ راهبردی برای توسعه تجارت غیرنفتی» (صابری حقایق و حسنقلیپور، ۱۳۹۷) روابط ایران و روسیه را در سطح ملی بررسی کرده است. از نگاه این مقاله هدف‌های اقتصادی در سیاست‌گذاری دولت‌ها در قلمرو سیاست داخلی و خارجی اهمیت برجسته‌ای دارد و از این دیدگاه نویسندگان به تجزیه و تحلیل روابط تجاری ایران و روسیه پرداخته‌اند. مقاله «روابط سیاسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه در سایه تحریم‌های غربی درباره مناقشه اوکراین» (جهانبخش و حق پناه، ۱۳۹۴) نیز مسأله روابط دوجانبه را از دیدگاه تأثیر عوامل خارجی و در سطح بین‌المللی تحلیل کرده است.

در این مقاله کوشیده شده بر دو سطح داخلی و همچنین بین‌المللی تمرکز شود و همبستگی این عناصر با سطوح همکاری‌های تجاری و اقتصادی بررسی شود. در سطح داخلی برداشت‌ها و ادراک‌های تصمیم‌سازان روسی مورد تأکید بوده و در سطح بین‌المللی نیز اثر تحریم‌ها بر روابط دوجانبه ارزیابی شده است.

۲. عوامل ادراکی: جایگاه خاورمیانه و ایران در جهان‌بینی تصمیم‌سازان روسیه

روسیه کشوری است که در دهه‌های گذشته به‌طور منظم به‌سندنویسی در حوزه‌های مختلف و انتشار آنها پرداخته است. از جمله اسناد بالادستی در روسیه می‌توان به سند سیاست امنیت ملی، سند توسعه اقتصادی-اجتماعی، سند سیاست خارجی و سند آیین نظامی اشاره داشت. سند تدبیر سیاست خارجی روسیه سندی مهم و شامل مجموعه‌ای از دیدگاه‌ها نسبت به اصول زیربنایی، جهت‌ها، اهداف و وظایف اولویت‌دار سیاست خارجی فدراسیون روسیه است. با مرور فصل سه و چهار که اولویت‌های جهانی و منطقه‌ای روسیه در بحث سیاست خارجی را تبیین کرده‌اند، جایگاه خاورمیانه و ایران-در نظام فکری روس‌ها روشن می‌شود.

جدول ۱. اولویت‌های مسایل جهانی در سندهای سیاست خارجی روسیه ۲۰۰۸-۲۰۱۶

۲۰۱۶	۲۰۱۳	۲۰۰۸	
خارج نزدیک توسعه همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه با کشورهای همسود، اتحادیه تازه‌تاسیس اقتصادی اوراسیایی (EAEU) و سازمان پیمان امنیت جمعی (CSTO)	خارج نزدیک توسعه همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه با کشورهای همسود، ایجاد اتحادیه اقتصادی اوراسیایی برای تبدیل شدن به یک الگوی ارتباطی برای دیگر کشورها، سازمان پیمان امنیت جمعی (CSTO) به‌عنوان یکی از عناصر اصلی نظام امنیتی جدید، پشتیبانی از روند همگرایی اقتصادی اوراسیایی، همکاری با روسیه سفید و قزاقستان برای تحول در جامعه اقتصادی اوراسیا (یوراسک) و تاسیس اتحادیه اقتصادی اوراسیایی	خارج نزدیک توسعه همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه با کشورهای عضو همسود، تقویت پیش‌نیازهای اشکال جدید همگرایی این کشورها، تقویت مجمع اقتصادی اوراسیا-یوراسک- به‌عنوان عنصر اصلی همگرایی اقتصادی.	یک
اروپا اتحادیه اروپا به‌عنوان یک شریک تجاری و اقتصادی و سیاست خارجی مهم برای	اروپا روابط با کشورهای حوزه ارو-آتلانتیک. ایجاد ارتباط با ناتو بر مبنای مشارکت مصفانه	اروپا معرفی روسیه به‌عنوان بزرگترین کشور اروپایی، ارزیابی واقع‌بینانه نقش ناتو	دو

روسیه، توجه به سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو).			
آمریکا ایجاد روابط متقابل سودمند با ایالات متحد آمریکا	آمریکا روسیه روابط خود را با ایالات متحد با در نظر گرفتن ظرفیت گسترده برای توسعه همکاری سودمند متقابل در تجارت، سرمایه‌گذاری، علوم و فناوری ایجاد می‌کند، روسیه بر آن است از اعمال مجازات‌های یک‌جانبه ایالات متحد آمریکا علیه شهروندان و اشخاص حقوقی روسیه جلوگیری کند.	آمریکا روسیه روابط خود با ایالات متحد را با در نظر گرفتن ظرفیت گسترده آن کشور برای همکاری‌های دوجانبه تجاری، اقتصادی، علمی، فناوری و سایر روابط دوطرفه، همچنین تأثیر توجه آن بر وضعیت ثبات راهبردی جهانی و وضعیت بین‌المللی مورد بررسی قرار می‌دهد، برای تبدیل روابط روسیه و ایالات متحد به مشارکت راهبردی، غلبه بر موانع اصول راهبردی گذشته و تمرکز بر تهدیدهای واقعی لازم است	سه
قطب حفظ صلح، ثبات و همکاری بین‌المللی سازنده در قطب شمال. همکاری در شورای قطب شمال و پیمان قطب جنوب ۱۹۵۹.	قطب یک سیاست فعال و سازنده را برای تقویت همکاری‌های بین‌المللی در قطب شمال تعامل با کشورهای قطب شمال از جمله در چارچوب شورای قطب شمال به- عنوان یک مجمع مهم منطقه‌ای، پنج کشور ساحلی قطب شمال، شورای ارو- قطب شمال و دیگر ساختارهای چندجانبه	آسیا-پاسیفیک منطقه آسیا-اقیانوسیه اهمیت مهم و روزافزونی دارد. روسیه مشارکت راهبردی روسیه و چین را در همه زمینه‌ها ایجاد خواهد کرد. تعمیق مشارکت راهبردی با هند هم اهمیت بالایی دارند.	چهار
آسیا-اقیانوسیه تقویت جایگاه روسیه در منطقه آسیا-اقیانوسیه، تقویت مشارکت جامع و طولانی مدت با جامعه کشورهای جنوب شرقی آسیا (آسه آن) و دستیابی به سطح مشارکت راهبردی. تقویت ظرفیت‌های سیاسی و اقتصادی سازمان همکاری شانگهای.	آسیا-اقیانوسیه تقویت حضور روسیه در منطقه آسیا- اقیانوسیه (ای پی آر) از اهمیت بیشتری برخوردار شده است. روسیه بخش جدایی‌ناپذیر از این منطقه ژئوپلیتیکی به- شدت در حال توسعه است و مرکز اقتصاد و سیاست جهان به‌تدریج به سمت آن تغییر مسیر می‌دهد. توسعه روابط دوستانه با چین و هند یکی از اولویت‌ها است.	خاورمیانه گسترش روابط با ترکیه، مصر، الجزایر، ایران، عربستان سعودی، سوریه، لیبی، پاکستان و دیگر کشورهای برجسته منطقه در قالب‌های دو و چندجانبه. مشارکت در فرایند یافتن راه‌های سیاسی و دیپلماتیک برای حل و فصل وضعیت ناشای از برنامه هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران بر	پنج

		<p>اساس به رسمیت شناختن حق همه کشورهای عضو پیمان منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای (ان پی تی) در استفاده صلح- آمیز از انرژی هسته‌ای و همچنین با رعایت دقیق الزام- های نظام منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای.</p>	
<p>شش</p>	<p>آفریقا</p> <p>تعامل چندجانبه با کشورهای آفریقایی در سطوح دو و چندجانبه از جمله از طریق گفتگو و همکاری در چارچوب گروه هشت</p>	<p>خاورمیانه</p> <p>مشارکت معنادار در باثبات‌سازی اوضاع در خاورمیانه و شمال آفریقا و توافق بین مردم همه کشورهای خاورمیانه و آفریقای شمالی بر اساس احترام به حاکمیت، تمامیت ارضی و دخالت نکردن در امور داخلی آنها</p> <p>سیاست متوازن در زمینه توافق سیاسی و دیپلماتیک پیرامون وضعیت برنامه هسته‌ای ایران با رویکرد گام به گام و حفظ منافع متقابل و با رعایت دقیق الزام‌های منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای.</p>	<p>خاورمیانه</p> <p>مشارکت قابل ملاحظه در باثبات‌سازی شرایط در خاورمیانه و شمال آفریقا. حمایت از تلاش‌های جمعی با هدف خنثی سازی تهدیدهای گروه‌های تروریستی بین‌المللی. حل و فصل منازعه‌های سیاسی و دیپلماتیک در کشورهای منطقه با در نظر داشتن حاکمیت و یکپارچگی سرزمینی آنها و حق تعیین سرنوشت بدون دخالت خارجی. مسایل سوریه، ایران، کشورهای عرب و افغانستان.</p>
<p>هفت</p>	<p>آمریکای لاتین و کارائیب</p> <p>همکاری راهبردی با برزیل، گسترش همکاری‌های سیاسی و اقتصادی با آرژانتین، مکزیک، کوبا، ونزوئلا و دیگر کشورهای آمریکای لاتین و کارائیب</p>	<p>آمریکای لاتین و کارائیب</p> <p>تقویت روابط با کشورهای آمریکای لاتین و کارائیب با توجه به نقش فزاینده منطقه در امور جهانی، توسعه همکاری‌های راهبردی با برزیل به‌ویژه در چارچوب بریکس</p>	<p>آمریکای لاتین و کارائیب</p> <p>تقویت همه‌جانبه روابط با کشورهای آمریکای لاتین و کارائیب</p>

منبع: نویسندگان با استفاده از اطلاعات:

Source: Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2016: available at: https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/2542248

Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2013: available at: https://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/122186

Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2008: available at: <http://en.kremlin.ru/supplement/4116#sel=110:1:Gxk,110:19:yoU>

با توجه به داده‌های ارائه شده، خاورمیانه تا سال ۲۰۱۳ در رده پنجم اولویت و از سال ۲۰۱۳ در رده ششم اولویت‌های جهانی روسیه قرار گرفته است. نوع نگاه روسیه به این منطقه بیش از ماهیت اقتصادی، دربردارنده دغدغه‌های امنیتی و سپس سیاسی این کشور است.

نوع نگاه و درک تصمیم‌سازان روسیه از خاورمیانه

روابط ایران و روسیه از دیرباز با دامنه‌ای بسیار فراخ از فرازها و فرودها همراه بوده است. هم‌زمان با روی کار آمدن کندی در آمریکا و گسترش چشمگیر روابط تجاری تا سال ۱۳۴۴، استفاده ابزاری شوروی از احزاب چپ در ایران و روابط دو کشور پس انقلاب سال ۱۳۵۷ ایران نشان می‌دهد رابطه دو کشور همواره پرنوسان بوده است (کولایی، ۱۳۹۰: ۷۹-۸۱). ایران در زمان حمله شوروی به افغانستان از مجاهدین طرفداری می‌کرد و میزبان آوارگان افغان بود. پس از سقوط اتحاد شوروی، مسکو نگران صدور انقلاب ایران به جمهوری آذربایجان و آسیای مرکزی بود که البته رخ نداد (Trenin and Malashenko, 2010). نگاهی به سندهای رسمی روسیه شناخت مناسبی از

نوع نگاه و درک تصمیم‌سازان روس از خاورمیانه و ایران ارائه می‌دهد

آخرین نسخه سند تدبیر سیاست خارجی روسیه، جایگاه خاورمیانه و ایران را به خوبی تبیین می‌کند. حل و فصل بحران سوریه در جایگاه اولویت خاورمیانه‌ای این کشور است. اولویت دوم تعهد به اجرای برجام برای حل و فصل وضعیت ناشی از برنامه هسته‌ای ایران و توسعه جامع روابط^۱ با این کشور است. اولویت سوم گسترش روابط دوجانبه با کشورهای خاورمیانه و آفریقای شمالی با تکیه بر نشست وزیران مجمع همکاری روسی - عربی و ادامه گفتگوی استراتژیک^۲ با شورای همکاری کشورهای عربی خلیج فارس. اولویت چهارم روسیه در خاورمیانه مشارکت به‌عنوان عضو ناظر سازمان همکاری اسلامی با هدف گسترش بیشتر روابط با کشورهای جهان اسلام و ارتقاء مشارکت^۳ با آنها در زمینه‌های مختلف بهره خواهد برد. اولویت پنجم مسایل

1. comprehensive development of cooperation
2. strategic dialogue
3. promoting partnerships

افغانستان است و از نگاه تصمیم‌سازان این کشور، ناپایداری مداوم در جمهوری اسلامی افغانستان پس از خروج نیروهای بین‌المللی، تهدید امنیتی بزرگی برای روسیه و دیگر کشورهای همسود است (Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2016).

جدول ۲. اولویت‌بندی مسایل خاورمیانه در سند تدبیر سیاست خارجی روسیه در سال ۲۰۱۶

اولویت اعلامی	مسأله
اول	حل و فصل بحران سوریه بر اساس اعلامیه ژنو در ۳۰ ژوئن ۲۰۱۲، بیانیه‌های گروه پشتیبانی بین‌المللی سوریه و قطعنامه‌های مربوط به شورای امنیت سازمان ملل متحد.
دوم	تعهد به اجرای برجام و توسعه جامع روابط با ایران
سوم	گفتگوی راهبردی با شورای همکاری کشورهای عربی خلیج فارس
چهارم	ارتقاء مشارکت با کشورهای جهان اسلام
پنجم	ناپایداری مداوم در جمهوری اسلامی افغانستان پس از خروج نیروهای بین‌المللی

منبع: نویسندگان با استفاده از اطلاعات:

Source: Foreign Policy Concept of the Russian Federation 2016

تروریسم از نگاه روس‌ها: سند تدبیر ۲۰۱۶، به‌طور مفصل به مسأله مقابله با افزایش تروریسم بین‌المللی، پرداخته است. ده بند به‌طور انحصاری به سیاست‌های روسیه در مبارزه با آن اختصاص یافته و تروریسم «یکی از خطرناک‌ترین واقعیت‌های جهان جدید» نام گرفته است. در حالی که خاورمیانه کانون نخست پدیده تروریسم به‌شمار می‌آید. از نگاه مسکو «مشکلات سیستماتیک توسعه در منطقه‌ای که در معرض جهانی-شدن قرار گرفته است» و «دخالت‌های خارجی» هر دو به «تخریب سازوکارهای سنتی حاکمیت دولت و گسترش غیرقانونی سلاح» منجر شده است. در بند ۳ از بخش تحکیم و تقویت امنیت بین‌الملل، به خاورمیانه اشاره شده است. بر اساس این بند، روسیه از ایجاد منطقه بدون سلاح هسته‌ای و دیگر انواع سلاح‌های کشتار جمعی به‌ویژه در خاورمیانه حمایت می‌کند. بنابراین اولویت اشاره‌شده در بستر ملاحظات روسیه در بحث کنترل تسلیحات و خلع سلاح قابل‌درک است (سند تدبیر سیاست خارجی روسیه، ۱۳۹۵).

با اساس قرار دادن اسناد بالادستی روسیه، جایگاه خاورمیانه و ایران در جهان‌بینی تصمیم‌سازان روس کاملاً شفاف و اولویت‌های آنها در این منطقه کاملاً روشن است. به این ترتیب، سطح و ماهیت روابط اقتصادی دو کشور ایران و روسیه، اگرچه از نظر حجم می‌تواند نامحدود باشد، اما ترکیب شریکان تجاری و سطوح روابط اقتصادی روسیه با کشورهای مختلف در چارچوب نظام اولویت‌بندی تصمیم‌سازان روسیه قابل درک و تفسیر است. این ترکیب در ادامه تبیین شده است.

۷۱

۳. روابط اقتصادی ایران و روسیه پس از فروپاشی شوروی و شریکان تجاری روسیه

فروپاشی اتحاد شوروی، مجموعه‌ای ساختارهای شکننده، نیازمند و ناپایدار را برجاس گذاشت. در نخستین سال‌های پس از فروپاشی به دلیل حاکم بودن ایده‌های اروآتلانتیک‌گرایی در روسیه و اولویت بالایی که مقام‌های مسکو برای پیوستن به نهادهای بین‌المللی و غربی قائل بودند، ایران در سیاست خارجی روسیه جایگاه مناسبی نداشت و به‌عنوان یک کانون تهدید برای منافع روسیه در آسیای مرکزی و قفقاز دیده می‌شد. تا جایی که در سال ۱۹۹۳ روابط دو کشور تا مرز قطع شدن پیش رفت. بدین ترتیب با فروپاشی اتحاد شوروی و دورشدن سایه تهدید اتحاد از ۲۲۵۰ کیلومتر مرز مشترک شرایط به‌طور کامل دگرگون شده بود، اما خلا قدرت جدید در مناطق پیرامون به شکل‌گیری بحران و حضور قدرت‌های خارجی انجامید که با وجود غرب‌گرایی حاکم بر روسیه در سال‌های نخست، بعدها دو کشور ایران و روسیه از آن احساس خطر کردند (کولایی، ۱۳۸۷: ۲۸۹).

با پایان جنگ تحمیلی از یک‌سو و همچنین خروج نیروهای شوروی از افغانستان از سوی دیگر، ظرفیت‌های مناسبی برای همکاری ایران با روسیه فراهم آمد. سفر اکبر هاشمی رفسنجانی، رییس وقت مجلس شورای اسلامی به این کشور در سال ۱۹۸۹ که در جریان آن قرارداد ده میلیارد دلاری همکاری‌های اقتصادی و فنی بین دو کشور امضا شد، دوره جدیدی را در روابط ایران و روسیه آغاز کرد (کرمی، ۱۳۸۹: ۱۷۵). در پایان دهه ۱۹۹۰ روسیه دوره‌ای از آشفتگی شدید ناشی از فروپاشی را پشت سر گذاشت.

ضعف ادراک تحولات محیطی، ناتوانی در سناریوپردازی، تصمیم‌گیری نابسامان و منفعلانه ویژگی اصلی آن بود (نوری، ۱۳۸۹: ۳).

پس از فروپاشی شوروی، در دوره دوساله حاکمیت غرب‌گرایان بر مسکو، مدار اصلی توجه این کشور معطوف به روابط با غرب بود. پس از شکست ایده‌های غرب‌گرایان مسکو، ضرورت یک سیاست معتدل و حتی ضدغربی در روسیه ایجاد شد (کولایی، ۱۳۹۲: ۲۷۹). انتخاب ولادیمیر پوتین در سال ۲۰۰۰ به‌عنوان رئیس‌جمهور فدراسیون روسیه، فرازی مهم در سیاست خارجی این کشور بود. در دور دوم ریاست جمهوری پوتین، روسیه دوباره نسبت به خاورمیانه اقبال نشان داد. با این وجود پس از فروپاشی اتحاد شوروی، روابط روسیه جدید و ایران حفظ شد و گسترش یافت. این شرایط زیر تأثیر عنصر ژئوپلیتیکی و دورشدن روسیه از مرزهای ایران و همچنین کاهش عنصر تهدیدهای متوجه تهران، در کنار پیدایش یک منطقه جداکننده که اینک در زمینه حضور و نفوذ طرف‌های سوم قرار گرفته بود، بستری را پدید آورد که منافع دو کشور را به هم نزدیک کرد. دیدار سران دو کشور در نیویورک در سال ۲۰۰۰ و دیدار سید محمد خاتمی در سال ۲۰۰۱ از روسیه و نهایی شدن توافقنامه همکاری اساسی دو کشور به تقویت بیشتر مناسبات انجامید. دیدار محمود احمدی‌نژاد در جریان نشست سران سازمان همکاری شانگهای و سپس سفر رئیس‌جمهور روسیه برای نخستین بار پس از انقلاب نیز، رخداد بسیار مهمی در روابط دو کشور بود (کریمی، ۱۳۸۹: ۱۷۵).

سطح روابط اقتصادی ایران و روسیه همچنان اندک است. در سال ۲۰۱۷ صادرات روسیه به ایران در میان شریکان تجاری این کشور، کمتر از نیم‌درصد صادرات روسیه را تشکیل می‌داد و صادرات ایران به روسیه نیز کمتر از یک درصد از مجموع صادرات این کشور را تشکیل می‌داد. در این سال جریان صادرات روسیه ابتدا به سمت اروپا و سپس چین و ایالات متحد آمریکا بوده است. جریان صادرات ایران نیز به سوی شرق و جنوب آسیا است، در حالی که زمینه‌های بسیاری برای گسترش روابط دو کشور وجود دارد. این پرسش مطرح است که چرا روابط گسترده در میان دو کشور شکل نگرفته است. ایران در سال ۲۰۱۸ پنجاهمین شریک تجاری روسیه بود. در دو شکل زیر ترکیب شریک‌های تجاری ایران و روسیه ارائه شده است.

رتیف ماه سال گمرک	کشور	شماره توضیحات تعرفه	وزن (کیلو گرم)	ارزش (دل)	ارزش (دلاری)
۱۳۹۷ ۹ ۱	فدراسیون روسیه	۰۸۱۰۵۰۰۰ کیوی، تازه	۹,۰۷۲,۹۲۸ Rls.	۶۲۵,۱۲۶,۶۶۲ \$	۷,۱۵۸,۱۲۵ \$
۱۳۹۷ ۱۲ ۲	فدراسیون روسیه	۰۸۱۰۵۰۰۰ کیوی، تازه	۹,۳۰۴,۶۳۲ Rls.	۵۹۹,۷۸۸,۳۷۷,۹۱۸ \$	۶,۸۳۹,۰۶۱ \$
۱۳۹۷ ۱۰ ۳	فدراسیون روسیه	۰۸۱۰۵۰۰۰ کیوی، تازه	۶,۶۶۹,۵۸۹ Rls.	۴۵۱,۵۸۸,۹۹۲,۳۰۸ \$	۴,۹۷۷,۷۷۵ \$
۱۳۹۷ ۱۱ ۴	فدراسیون روسیه	۰۸۱۰۵۰۰۰ کیوی، تازه	۷,۳۴۶,۹۷۱ Rls.	۴۴۰,۳۴۶,۶۸۰,۴۵۷ \$	۵,۱۲۵,۳۵۵ \$
۱۳۹۷ ۹ ۵	فدراسیون روسیه	۰۷۰۷۰۰۰۰ خیار و خیارترشی، تازه یا سرد کرده	۱۰,۵۶۲,۱۸۲ Rls.	۳۹۶,۱۹۹,۸۸۶,۱۷۱ \$	۴,۵۲۷,۲۵۵ \$
۱۳۹۷ ۱۱ ۶	فدراسیون روسیه	۰۷۰۲۰۰۰۰ گوجه فرنگی، تازه یا سرد کرده	۵,۹۶۲,۶۹۷ Rls.	۳۳۸,۶۲۸,۷۲۳,۷۵۲ \$	۴,۱۹۸,۰۰۳ \$
۱۳۹۷ ۱ ۷	فدراسیون روسیه	۰۸۰۸۱۰۰۰ سیب، تازه	۱۷,۱۰۱,۳۰۲ Rls.	۳۳۱,۷۲۲,۰۱۷,۴۴۱ \$	۸۵۶,۷۶۰ \$
۱۳۹۷ ۱۰ ۸	فدراسیون روسیه	۰۷۰۷۰۰۰۰ خیار و خیارترشی، تازه یا سرد کرده	۹,۱۲۱,۱۱۲ Rls.	۳۳۰,۳۴۵,۳۱۳,۶۱۴ \$	۳,۵۸۹,۶۷۳ \$
۱۳۹۷ ۲ ۹	فدراسیون روسیه	۰۸۰۸۱۰۰۰ سیب، تازه	۱۵,۲۴۲,۸۸۷ Rls.	۳۲۰,۳۲۸,۹۲۳,۴۹۷ \$	۷,۶۳۹,۲۶۱ \$
۱۳۹۷ ۲ ۱۰	فدراسیون روسیه	۰۷۰۲۰۰۰۰ گوجه فرنگی، تازه یا سرد کرده	۱۱,۲۱۱,۷۵۱ Rls.	۳۹۹,۶۵۵,۳۳۶,۸۱۶ \$	۶,۶۵۸,۴۵۸ \$

شکل ۳. کالای نخست صادراتی به روسیه از گمرک آستارا

رتیف ماه سال گمرک	کشور	شماره توضیحات تعرفه	وزن (کیلو گرم)	ارزش (دل)	ارزش (دلاری)
۱۳۹۷ ۱۲ ۱	فدراسیون روسیه	۱۵۱۲۱۱۰۰ کارنگ یا زعفران کاذب (کارنگ خام) Carthame	۶۳,۹۱۳,۸۲۱ Rls.	۲,۱۲۸,۷۶۷,۶۲۲,۶۳۰ \$	۵,۰۱۲۳,۰۲۷ \$
۱۳۹۷ ۱۱ ۲	فدراسیون روسیه	۱۵۱۲۱۱۰۰ کارنگ یا زعفران کاذب (کارنگ خام) Carthame	۳۳,۵۷۱,۲۵۳ Rls.	۱۵۰,۷۶۷۵,۱۲۵,۳۲۰ \$	۳,۵۸۱۷,۰۲۹ \$
۱۳۹۷ ۱۰ ۳	فدراسیون روسیه	۱۵۱۲۱۱۰۰ کارنگ یا زعفران کاذب (کارنگ خام) Carthame	۱۷,۶۹۹,۶۴۶ Rls.	۹۱۳,۷۳۸,۳۲۱,۲۵۵ \$	۲۳,۰۱۷,۵۶۹ \$
۱۳۹۷ ۸ ۴	فدراسیون روسیه	۱۰۰۳۹۰۰۰ جو به استثنای بذر	۸۹,۶۷۱,۹۲۲ Rls.	۸۳۳,۶۶۷,۵۱۲,۳۲۷ \$	۲۰,۰۶۲,۵۱۲ \$
۱۳۹۷ ۹ ۵	فدراسیون روسیه	۱۵۱۲۱۱۰۰ کارنگ یا زعفران کاذب (کارنگ خام) Carthame	۲۲,۵۱۱,۶۸۱ Rls.	۸۱۸,۵۹۶,۱۲۰,۳۰۰ \$	۱۹,۴۴۲,۳۷۶ \$
۱۳۹۷ ۱۱ ۶	فدراسیون روسیه	۱۰۰۵۹۰۱۰ ذرت دانه	۷۹,۳۳۷,۵۲۲ Rls.	۷۸۸,۰۲۳,۳۸۸,۵۶۲ \$	۱۹,۰۰۰,۷۷۰ \$
۱۳۹۷ ۷ ۷	فدراسیون روسیه	۱۰۰۳۹۰۰۰ جو به استثنای بذر	۸۰,۸۸۵,۶۸۹ Rls.	۷۵۵,۲۰۸,۳۰۷,۷۳۰ \$	۱۷,۹۸۱,۱۵۳ \$
۱۳۹۷ ۱۰ ۸	فدراسیون روسیه	۱۰۰۳۹۰۰۰ جو به استثنای بذر	۷۳,۳۱۶,۵۸۳ Rls.	۷۰۲,۳۹۹,۶۶۷,۰۶۹ \$	۱۶,۷۲۴,۹۱۶ \$
۱۳۹۷ ۱۰ ۹	فدراسیون روسیه	۱۰۰۵۹۰۱۰ ذرت دانه	۶۷,۶۸۰,۳۷۱ Rls.	۶۶۸,۸۱۷,۳۹۲,۳۲۰ \$	۱۵,۹۱۳,۶۳۲ \$
۱۳۹۷ ۹ ۱۰	فدراسیون روسیه	۱۰۰۳۹۰۰۰ جو به استثنای بذر	۶۲,۹۸۷,۶۷۰ Rls.	۶۲۸,۲۸۲,۶۲۵,۶۸۲ \$	۱۳,۵۴۲,۳۲۰ \$

۱۳۹۷ ۱ ۱	فدراسیون روسیه	۸۳۰۱۳۰۰۰ اجزاء و قطعات راکتورهای هسته ای	۲۳۶,۱۲۱ Rls.	۲,۵۶۵,۱۳۹,۱۳۳,۹۶۵ \$	۷۶,۷۲۷,۳۲۷ \$
۱۳۹۷ ۲ ۲	فدراسیون روسیه	۸۳۰۱۳۰۰۰ اجزاء و قطعات راکتورهای هسته ای	۳۰۷,۲۷۵ Rls.	۲,۵۲۱,۶۶۲,۶۱۱,۰۱۲ \$	۷۱,۳۹۷,۱۲۲ \$
۱۳۹۷ ۲ ۳	فدراسیون روسیه	۸۳۰۱۳۰۰۰ اجزاء و قطعات راکتورهای هسته ای	۱۶۲,۸۲۷ Rls.	۱,۳۸۳,۹۰۸,۷۱۳,۱۱۲ \$	۳۰,۶۸۰,۴۹۹ \$

شکل ۴. کالاهای نخست صادراتی روسیه به ایران در سال ۱۳۹۷ از بندر امیرآباد و منطقه ویژه بوشهر

منبع: تارنمای اتاق بازرگانی

۴. تأثیر عوامل بین‌المللی بر روابط اقتصادی روسیه و ایران

در بخش نخست این نوشتار، جایگاه ایران و خاورمیانه در جهان‌بینی تصمیم‌سازان روسیه بررسی شد. نگاه اقتصادی روسیه به جهان خارج، به‌سوی منطقه آسیا-اقیانوسیه و اروپا است. اما محدودیت‌های مترتب بر روابط اقتصادی ایران و روسیه را، باید در اولویت سوم جهان‌بینی روسیه یافت. از دید تصمیم‌سازان روس، تنظیم روابط روسیه با آمریکا نسبت به کل مسائل خاورمیانه دست‌کم سه درجه اولویت دارد (کولایی و عابدی، ۱۳۹۷). از مطالب ارائه‌شده در اسناد روسیه چنین برداشت می‌شود که روسیه اقدام‌های خود در خاورمیانه و ازجمله ایران را در چارچوب مسئولیت مشترک ویژه برای ثبات راهبردی جهانی و امنیت بین‌الملل^۱ پیش می‌برد. پرسش این است که روابط اقتصادی ایران و روسیه تا چه حد نسبت به تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا و تحریم‌های بین‌المللی واکنش‌پذیر بوده است؟ و الزام‌های گسترش این روابط چیست؟

به‌طور کلی تحریم‌های اعمال‌شده علیه جمهوری اسلامی ایران را می‌توان به هفت دوره تقسیم کرد: نخستین دوره، تحریم‌های گروگان‌گیری که چهار روز پس از تعرض به سفارت آمریکا در نوامبر ۱۹۷۹ توسط کارتر اعلام شد. دور دوم تحریم‌ها در طول جنگ ایران و عراق اعمال شد و طیفی از محدودیت‌ها، از قراردادان جمهوری اسلامی ایران در فهرست کشورهای پشتیبان تروریسم تا محدودیت صادرات کالاهای با کاربرد دوگانه و تحریم‌های حوزه سرمایه‌گذاری و نفتی را شامل می‌شود. سومین دور تحریم را می‌توان دوره بازسازی و دردوره ریاست جمهوری اکبر هاشمی رفسنجانی دانست. در این دوره قانون داماتو برای تحریم طرف‌های دیگر که با ایران تجارت می‌کنند، تصویب شد. با روی کار آمدن سید محمد خاتمی دوره‌ای از ثبات در سیاست خارجی ایران دیده شد و جز موضوع محور شرارت که جورج بوش مطرح کرد، در این دوره تحریم قابل-توجهی علیه ایران اعمال نشد.

با روی کار آمدن محمود احمدی‌نژاد در سال ۲۰۰۵ و اعلام برنامه‌های او در حوزه فعالیت‌های اتمی، چهارمین دور تحریم‌ها، این‌بار از سوی سازمان ملل متحد آغاز شد. این دور شش قطعنامه شورای امنیت را دربر داشت. با قطعنامه‌های شورای امنیت،

1. special responsibility for global strategic stability and international security

اقدام‌هایی با هدف تعلیق همه فعالیت‌های مربوط با غنی‌سازی و فرآوری مواد هسته‌ای تصویب شد. در این دوره، شش قطعنامه توسط سازمان ملل متحد تصویب شد. ژوئیه ۲۰۰۶، دسامبر ۲۰۰۶، مارس ۲۰۰۷، مارس ۲۰۰۸، سپتامبر ۲۰۰۸ و ژوئن ۲۰۱۰ - که در برخی از آنها به فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد استناد شده بود.

دور پنجم تحریم‌ها، اشاره به اقدام‌های یک‌جانبه کشورهای جهان با رهبری آمریکا از سال ۲۰۱۰ دارد. از آن جمله می‌توان به تحریم بنزین، تحریم نیروی قدس سپاه، تحریم بانک مرکزی ایران (آغاز ژانویه ۲۰۱۲) و مؤسسه‌های مالی، لغو همه قراردادهای نفتی و تحریم صنایع ایران اشاره کرد. آخرین تحریم‌های این دوره در مه ۲۰۱۳ علیه بانک مشترک ایران و ونزولا اعمال شد. با روی کار آمدن دولت روحانی، گفتگوهای هسته‌ای تا تصویب برجام در جریان بود. توافق جامع هسته‌ای امید به تحول اساسی در روابط بین‌المللی ایران را ایجاد کرد. ولی با خروج آمریکای ترامپ از برجام، از نوامبر ۲۰۱۷ دور ششم تحریم‌ها علیه ایران با محوریت ایالات متحد آمریکا با انتشار فهرست صدها شرکت ایرانی و نوع تحریم اعمال‌شده بر هر یک آغاز شد. در پی آن، ده‌ها اقدام برای تحریم، از سوی آمریکا یا دیگر کشورهای جهان علیه ایران شکل گرفت. بر این اساس، دوره‌های تحریمی اخیر علیه جمهوری اسلامی ایران را، که با تحریم‌های هسته‌ای شورای امنیت مشخص می‌شود، می‌توان در نمودار زیر نشان داد.

میزان تأثیر تحول در وضعیت بین‌المللی ایران بر روابط اقتصادی ایران و روسیه

تأثیر تحریم‌ها بر حجم تجارت بین ایران و روسیه را می‌توان با تطبیق دوره‌های تحریمی با حجم یا ارزش مبادله‌های اقتصادی دو کشور سنجید. از سال ۲۰۰۶ و به دنبال تصویب قطعنامه شورای امنیت تحریم‌های مختلفی علیه ایران اعمال شد که فرایند پیش‌رونده تحریمی در سال ۲۰۱۳ با آخرین تحریم‌های یک‌جانبه پایان یافت. در ده سال گذشته،

دور پنجم و ششم تحریم‌ها علیه ایران اعمال شد که تأثیر آن بر روابط ایران و روسیه در این شرایط قابل بررسی است. به دلیل محدودیت داده‌های موجود، سال مبنای این بررسی ۲۰۰۹ است. تأثیر این تحریم‌ها بر روابط اقتصادی، سپس تأثیر بر جام و سرانجام تأثیر خروج آمریکا از آن در ادامه بررسی می‌شود.

شکل ۵. تأثیر تحریم‌ها

منبع: نویسندگان با استفاده از اطلاعات اتاق بازرگانی و سامانه ره‌آورد

تأثیر تحریم‌های دور پنجم: تحریم‌های دور پنجم که اقدام‌های یک‌جانبه علیه ایران را شامل می‌شود از دسامبر ۲۰۰۹ با تصویب تحریم بنزین آغاز شد (Reuters, 2009) و بدنه اصلی آن از مه ۲۰۱۰ تا مه ۲۰۱۲ اجرا شد. ارزیابی رییس جمهور وقت آمریکا باراک اوباما در آغاز دور جدید تحریم‌ها چنین بود: تحریم‌ها سبب کاهش سرعت برنامه هسته‌ای ایران و در واقع متوقف کردن اقتصاد ایران در سال ۲۰۱۱ شده است. این پرسش مطرح است که آیا می‌توانیم ائتلاف خود را با هم حفظ کنیم زیرا ما علیه بانک مرکزی ایران و صادرات نفت اقدام کردیم. دوستان ما در اروپا و آسیا و جاهای دیگر در حال پیوستن به ما هستند. در سال ۲۰۱۲، دولت ایران با احتمال فلج شدن بیشتر روبه‌رو است (the white house barak obama, 2012). در سال ۲۰۱۰ که سال آغاز این تحریم‌ها است مبادلات اقتصادی ایران و روسیه دچار شوک شد. چنان‌که در نمودار روابط دو کشور آمده است به شدت افت کرد.

تأثیر تحریم‌های مالی: پس از عبور شوک نخست تحریم‌های دور پنجم، حجم تجارت ایران و روسیه به مدت دو سال دوباره رشد کرد و از سطح پیشین نیز فراتر رفت. دومین شوک برونزا به روابط دو کشور پس از موافقت اروپا با تحریم‌های مالی و نفتی ایران اتفاق افتاد. در ژانویه ۲۰۱۲ اتحادیه اروپا با تنفیذ تحریم نفتی علیه ایران از ژوئیه موافقت و دارایی‌های بانک مرکزی ایران را مسدود کرد (Official Journal of the European Union, 2012). در مارس ۲۰۱۲ همه بانک‌های ایرانی که به‌عنوان نهادهای ناقض تحریم‌های اتحادیه اروپا معرفی شدند، از سویفت، مرکز تراکنش‌های مالی جهان جدا شدند (Swift, 2012). طبق جدول ارائه شده در بالا، این مرحله تحریم‌های مالی علیه ایران در تجارت بین دو کشور یک نقطه عطف نزولی مؤثر به‌شمار می‌آید که پس از آن به‌طور پیوسته حجم تجارت بین دو کشور افت کرده است. به این ترتیب ارزش تجارت دو کشور از بیش از دو میلیارد دلار در سال ۲۰۱۲ به حدود چهارصد میلیون دلار در سال ۲۰۱۵ افت کرده است.

آغاز گفتگوهای ایران و پنج‌به‌علاوه یک در دولت حسن روحانی نیز در تقویت همکاری روسیه و افزایش حجم تجارت بین دو کشور مؤثر نبود و کاهش روابط تجاری

روسیه با ایران تا به نتیجه رسیدن و اجرای برنامه جامع اقدام مشترک در ابتدای ۲۰۱۶ ادامه پیدا کرد.

تأثیر اجرای برجام: در ژانویه ۲۰۱۶ پنج به علاوه یک یعنی اتحادیه اروپا و ایران برای رسیدگی به نگرانی‌های جامعه جهانی در مورد برنامه هسته‌ای ایران به روز اجرای برنامه جامع اقدام مشترک رسیدند (US Department of State, 2016). تأثیر اجرای برجام بر حجم و ارزش روابط اقتصادی ایران و روسیه در نمودار ارائه شده بسیار گویا است. اجرای این برنامه عطفی در روابط تجاری ایران و روسیه ایجاد کرد و بر اساس آمار ارائه شده با افزایش حجم و ارزش تجارت بین دو کشور در سه سال پی در پی، ارزش تجارت از کمتر از چهارصد میلیون دلار به بیش از یک و نیم میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ رسید.

تأثیر خروج ترامپ از برجام: دور ششم تحریم‌ها در نوامبر ۲۰۱۷

در مه ۲۰۱۸ دونالد ترامپ رییس جمهور وقت آمریکا اعلام کرد از آنجا که برجام توافقی یک‌سویه به سود ایران است از آن بیرون رفته و سیاستی محکم را در قبال ایران در پیش خواهد گرفت. (Nytimes, 2018) با خروج آمریکا از برجام، دور ششم تحریم‌ها علیه ایران با انتشار فهرست صدها شرکت ایرانی و اعلام برجسب تحریمی هر یک آغاز شده و در پی آن ده‌ها اقدام مثبتی بر تحریم، از سوی آمریکا اجرا شد (US department of treasury, 2018). برای ارزیابی تأثیر این دور از تحریم‌ها بر روابط اقتصادی ایران و روسیه نیاز به اطلاعاتی است که سایت اتاق بازرگانی برای سال ۱۳۹۸ به‌روز نشده است.

جدول ۳. میزان تأثیر تحولات بین‌المللی ایران بر روابط اقتصادی ایران و روسیه

تغییرات	دامنه تغییرات صادرات به روسیه (دلاری)	تغییرات	دامنه تغییرات واردات از روسیه (دلاری)	تأثیر تحریم‌های دور پنجم
درصد تغییرات	۳۳۳ میلیون دلار در سال ۱۳۸۸	درصد تغییرات	۸۹۷ میلیون دلار در سال ۱۳۸۸	
-۱%	۳۳۰ میلیون دلار در سال ۱۳۸۹	-۶۳%	۳۳۵ میلیون دلار در سال ۱۳۸۹	

تأثیر تحریم‌های گسترده مالی	۱ میلیارد و ۶۳۹ میلیون دلار در ۱۳۹۱ ۲۲۸ میلیون دلار در سال ۱۳۹۴	-۸۶%	۴۹۹ میلیون دلار در سال ۱۳۹۱ ۱۷۴ میلیون دلار در سال ۱۳۹۴	-۶۵%
تأثیر اجرای برجام	۲۲۸ میلیون دلار در سال ۱۳۹۴ ۱ میلیارد و ۵۴۴ میلیون دلار در سال ۱۳۹۵	+۵۷۷%	۱۷۴ میلیون دلار در سال ۱۳۹۴ ۲۸۶ میلیون دلار در سال ۱۳۹۶	+۶۴%
تأثیر خروج ترامپ از برجام	- نبود آمار تا آذر ۱۳۹۹		- نبود آمار تا آذر ۱۳۹۹	

منبع: نویسندگان با استفاده از اطلاعات اتاق بازرگانی

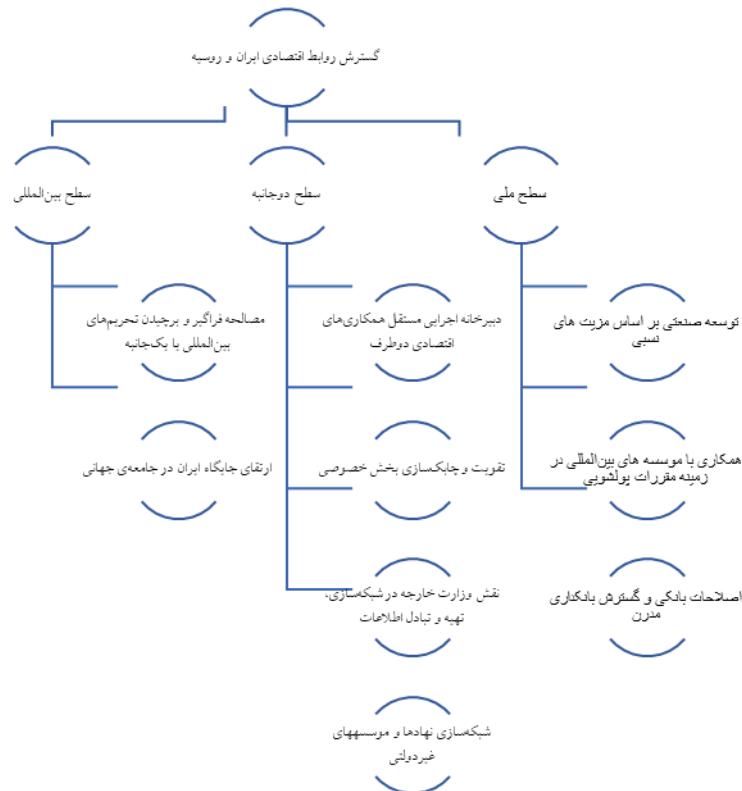
نتیجه‌گیری

برای ایرانیان چگونگی تعامل با روس‌ها از دیرباز موضوع مهمی، با جنبه‌های سیاسی-امنیتی-اقتصادی بوده است. اگرچه چگونگی سیاست‌گذاری ایران در برابر همسایه شمالی از دیرباز در میان نخبگان به‌عنوان یک دشواره شناخته شده است، اما عواملی خارج از روابط دوجانبه و مؤلفه‌هایی در سطوح بالاتر، ابعاد همکاری روسیه با ایران را تعیین کرده است. در این مقاله، هدف اصلی نویسندگان، بررسی فضای تصمیم‌سازی روابط خارجی در روسیه و ارزیابی میزان تأثیر تحریم یا برچیده‌شدن تحریم بر روابط اقتصادی ایران و روسیه بود. نخست اولویت‌بندی مسائل در رویکرد تصمیم‌سازان روسیه تبیین و جایگاه رو به تنزل خاورمیانه در آن مشخص شد. خاورمیانه برای روس‌ها بیش از هرچیز اهمیت امنیتی دارد و این کشور هدف‌های اقتصادی را در آسیا-اقیانوسیه، هدف‌های سیاسی را در اروپا و هدف‌های مدیریت جهانی را در قالب مشارکت با آمریکا می‌جوید.

در پاسخ به پرسش اصلی، آمارها نشان داد روابط اقتصادی ایران و روسیه به‌طور کامل پیرو وضعیت بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران بوده است. به‌نظر می‌رسد روند آینده در تجارت بین دو کشور نیز به‌همین شکل تعیین شود. بنابر این برای تحول در روابط اقتصادی ایران و روسیه باید جایگاه بین‌المللی ایران تحول پیدا کند. این روند تأثیر عوامل بین‌المللی در روابط اقتصادی دو کشور نشان می‌دهد. البته در سطوح پایین-

تر نیز برخی موارد داخلی -مانند اصلاحات بانکی، همکاری با نهادهای بین‌المللی در زمینه مقررات پولشویی و نیز راهبردهای توسعه صنعتی- تأثیرگذار هستند.

باید توجه داشت در اسناد سیاست خارجی روسیه در ده سال اخیر از اولویت خاورمیانه کاسته و بر اولویت آسیا-اقیانوسیه افزوده شده، تا این منطقه که به‌عنوان قطب قدرت آینده جهان مطرح شده، جایگاه بالاتری برای روسیه بیابد. روسیه آسیا-پاسفیک را به‌عنوان موتور محرک تولید و اقتصاد جهانی برای توسعه روابط اقتصادی و سیاسی مورد توجه قرار داده است. بنابر آمار ارائه‌شده، بخش اصلی تجارت خارجی روسیه (پس از اروپا) با این منطقه است. بنابر این ایران برای به‌دست آوردن بازار در روسیه، باید این نکته را مورد توجه قرار دهد و بر اساس برتری‌های رقابتی خود برنامه‌ریزی و اقدام کند. به‌علاوه گسترش روابط تجاری ایران و روسیه، به‌طور کامل پیرو موقعیت بین‌المللی ایران در جامعه جهانی است. با توجه به واقعیت‌های موجود، بهتر است راهبردهای منطقه‌ای تهاجمی و رویکردهای گسترش سخت از اکنون -که منحنی تشکیل سرمایه ثابت برای سال دوم به صفر رسیده است- با راهبردهای مصالحه‌آمیز ابزارهای قدرت سخت که مؤثر اما ناپایدار هستند، به مؤلفه‌های پایدار سیاسی - اقتصادی تبدیل شوند، تا شرایط برای گسترش روابط اقتصادی آماده شود. به بیان دیگر ایجاد چرخه‌های سینوسی تهاجمی-توسعه‌ای با رویکردهای امنیتی-اقتصادی مناسب واقعیت‌های ایران است. به‌نظر می‌رسد باید زمینه‌های سیاسی برای تبدیل ابزارهای قدرت سخت به منابع پایدار قدرت اقتصادی آماده شود.

شکل ۶. گسترش روابط اقتصادی ایران و روسیه در سطح‌های سه‌گانه

منبع: نویسندگان

منابع

- کولایی، الهه (۱۳۹۸)، سیاست و حکومت در فدراسیون روسیه، چاپ چهارم، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- کولایی، الهه (۱۳۹۰)، اتحاد شوروی و انقلاب اسلامی ایران، تهران: نشر علم.
- کولایی، الهه و عقیفه عابدی (۱۳۹۷)، جمهوری اسلامی ایران در ادراک‌های رهبران روسیه، تهران: جهاد دانشگاهی تهران.
- نوری، علیرضا (۱۳۸۹ الف)، سیاست خارجی روسیه در دوره پوتین: اصول و روندها، تهران: دانشکده و پژوهشکده پیامبر اعظم، مرکز مطالعات راهبردی بین‌المللی.

کرمی، جهانگیر (۱۳۸۹)، «ایران و روسیه، متحد شرقی یا تهدید جنوبی»، روابط خارجی، شماره ۷، صص ۲۰۰-۱۷۱.

نوری، علیرضا (۱۳۸۹ب)، «چیستی مفهوم قدرت بزرگ در سیاست خارجی روسیه»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۱، شماره ۷۱، صص ۱۶۲-۱۳۳.

تارنمای اتاق بازرگانی، قابل دسترسی در: <http://www.tccim.ir> (تاریخ دسترسی: ۱۶ اردیبهشت ۱۴۰۰)

Foreign Policy Concept of the Russian Federation (2016), available at: https://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6Z29/content/id/2542248 (accessed on 2021-05-06).

Foreign Policy Concept of the Russian Federation (2013), available at: https://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6Z29/content/id/122186 (accessed on 2021-05-06)

Foreign Policy Concept of the Russian Federation (2008), available at: <http://en.kremlin.ru/supplement/4116#sel=110:1:Gxk,110:19:yoU> (accessed on 2021-05-06)

Nytimes, (2018), "Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned", available at: <https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html> (accessed on 2021-05-06)

Observatory of Economic Complexity (2021), available at: <https://oec.world/en/profile/country/rus/> (accessed on 2021-05-06)

Observatory of Economic Complexity (2021) available at: https://oec.world/en/visualize/tree_map/hs92/export/irn/show/all/2017/ (accessed on 2021-05-06)

Reuters (2009), "House passes Iran gasoline sanctions bill", available at: <https://www.reuters.com/article/us-usa-iran-sanctions-idUSTRE5BE61K20091215> (accessed on 2021-05-06)

Swift (2012), "SWIFT instructed to disconnect sanctioned Iranian banks following EU Council decision", Available at: <https://www.swift.com/insights/press-releases/swift-instructed-to-disconnect-sanctioned-iranian-banks-following-eu-council-decision> (accessed on 2021-05-06)

Trenin, Dmitry. Malashenko, Alexy (2010), "Iran, a View from Moscow", Carnegie Endowment for International Peace, Available at: <https://goo.gl/f1MTBF> (accessed on 2021-05-06)

the white house barak obama (2012), Fact Sheet: Sanctions Related to Iran", available at: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2012/07/31/fact-sheet-sanctions-related-iran#> (accessed on 2021-05-06)

- Official Journal of the European Union (2012), “Council Decision 2012/35/CFSP” available at: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=DOJ:L:2012:019:0022:0030:EN:PDF&ved=2ahUKEwj6-sDo27XwAhVCZMAKHR3EDp0QFjACegQIDxAC&usg=AOvVaw3-CcYhSGh1cwvJJbsL1RS4> (accessed on 2021-05-06)
- US Department of State, (2016), “Comprehensive Plan of Action (JCPOA)”, Available at: <https://2009-2017.state.gov/p/nea/rt/jcpoa/index.htm#:~:text=On%20January%2016%2C%202016%2C%20the,concerns%20over%20Iran's%20nuclear%20program>. (accessed on 2021-05-06)
- US Department of treasury, (2018), “Re-imposition of the sanctions on Iran that had been lifted or waived under the JCPOA”, Available at: <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information/iran-sanctions/re-imposition-of-the-sanctions-on-iran-that-had-been-lifted-or-waived-under-the-jcpoa>. (Accessed on 2021-05-06).

